

İNSAN AYNASINDA TECELLÎ EDEN CEMÂL-İ İLÂHÎ'NİN DİVÂN ŞAİRLERİMİZİN DİLİNDEKİ İFADESİ

Mehmet GÖKTAŞ (*)

ÖZ

Başta Kur'an, hadis ve tasavvuf olmak üzere çok geniş kaynaklardan beslenen Divan edebiyatı, dünyanın en zengin ve ilgi çekici edebiyatlarından biridir. Divan şairlerinin düşünce dünyası üzerinde çok derin tesirler bırakan tasavvuf şüphesiz bu edebiyatın en önemli kaynakları arasındadır. Osmanlı toplumunda şiir, düşünceyi aktarıldığı en önemli vasıtalarından biridir. Tasavvufi düşüncede insan ilahî tecellilere mazhurdur ve o, Allah'ın isim ve sıfatlarını en güzel bir şekilde aksettiren bir "ayna" konumundadır. Sahih hadis kaynaklarında insanın 'Rahmân' ya da 'Hak' suretinde yaratıldığını ifade eden hadis-i şerifler de bu düşünceyi kuvvetlendiren amillerdir.

Bu çalışmada dinî ve tasavvufi düşünceden hareketle insanın ilahî tecellilere mazhar oluşunun divan şairlerimiz tarafından sanat zemininde nasıl ifade edildiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Ayna, Cemâl-i ilâhî, Tecellî,

ABSTRACT

The Expression of the Divine Beauty that was Manifested in the Human Mirror in the Tongues of our Divan Poets

The classical Ottoman poetry or the Divan Literature is primarily nourished by the Holy Book –Koran, hadith – the sayings of the Prophet (PBUH), and by Sufism – Islamic mysticism. Besides, it is one of the richest and most interesting literatures of the world. Sufism, which affected the thinking style of the Divan poets deeply, is undoubtedly among the most important sources of this literature. It is true that, in the Ottoman society, the ideas were expressed within the poetic discourse. In the Sufi notion, the human enjoys and reflects the divine manifestations. He/She is in the position of a mirror that reflects the names and attributes of Allah in a most beautiful fashion. According to authentic hadith sources, there are

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (dr.kerimoglu@gmail.com)

numerous hadiths that mention the man to be created in the image of “Rahman (The merciful) ” or “Haq (The Truth)”, which reinforce this consideration.

We, hereby, would like to investigate in our study, how the Divan poets expressed the divine manifestations on human on an artistic ground, based on religious and sufistic thought.

Keywords: Human, Mirror, Divine manifestations, Manifestation

Giriş

İnsanı varlıklar düzeninde en kıymetli yapan sebeplerden biri de her insanın Allah Teâlâ'nın güzel isimleri için bir tecelligâh olarak yaratılmasıdır. Tecelli lügatte, aşıkâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek manasına gelir.¹ Tasavvufta Hakk'ın zat, sıfat ve esmasının zuhurudur.²

Allah Teâlâ'nın birçok ismi vardır ve bu âlemi isimleriyle kuşatmıştır. Yani, âlemdeki bütün oluşlar ve eylemler, O'nun isimlerinin deveranıyla gerçekleşir. Sûfilere göre insan, kendisinde Allah'ın isimlerinin açığa çıktığı bir varlıktır. İsim, zuhura ereceği bir mekânı arar. İşte o mekân insandır. Bu açıdan insan, Hakk'a ayna olmuştur.³

Önüne konan cismin imgesini (ya da kopyasını) yansıtan, bakana kendi aksini sunan bir nesne olarak ayna, beşerî düşünce tarihinin ziyadesiyle dikkat çekilen ve bilvesile zor, karmaşık ve ince anlamların iletimi amacıyla istihdam edilen anlam iletim araçlarından biridir.⁴ Ayna metaforu genel olarak tasavvufî-sûfî literatürde hem insanın hem de evrenin Allah'ın tecelligâhı olduğu anlamını ve dolayısıyla da vahdet-i vücûd tabir edilen tasavvufî kuramı ifadelemek amacıyla kullanılmaktadır.⁵

Tasavvufî düşüncenin zirve şahsiyetlerinden biri olan Şeyhü'l-Ekber Muh-yiddîn İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) kendine izâfe edilen ve sistematik temellerini attığı vahdet-i vücûd düşüncesinin ana unsurlarını anlatmak için ayna metaforuna çokça başvurmuştur. Bu bağlamda o, ayna metaforunu, Tanrı-insan özdeşliğini değil, Tanrı ile insan arasında aynı anda var olan özdeşlik/aynîyet ve başkalık/gayriyet ilişkisini göstermek amacıyla kullanmıştır. İbnü'l-Arabî'ye göre, âlemlerden her bir varlık Cenâb-ı Hakk'ın tecellîlerini yansıtan birer

1 Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İst. 1995, s. 514.

2 Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sûfi Kitap, ist. 2012, s.49.

3 Kılıç, *age*, s.44.

4 Atalay, Mehmet, “Düşünce Tarihinde Epistemolojik Bir Denge Unsuru Olarak Ayna Metaforu”, *Kutadgubilig, Felsefe – Bilim Araştırmaları*, Sayı: 12,(Ekim – 2007), İst. (136-172) s. 138.

5 Atalay, *agm.* s. 144.

ayna olmakla birlikte, bunlar tam anlamıyla cilâlanıp parlatılmış kusursuz *aynalar* değildir. İlâhî tecellîlerin yansımalarını en mükemmel şekilde alıp en açık ve kusursuz bir şekilde gösterecek *ayna*, bu âlem üzerinde ancak *insandır*. Çünkü *insan*, ilâhî bir numûnedir.⁶

İnsan ilâhî yaratılıştan en çok pay almış veya ilâhî tekvin sıfatının kendisinde en fazla tecelli ve tezahür ettiği bir varlıktır. Bu bir bakıma, yaratıklara dönük ilâhî rahmetin de en fazla onda yankı bulmuş olduğunu gösterir.⁷

İnsan mertebesi son varlık mertebesi olunca, insanın kendisi de hem varlığın bütün mertebelerinin ve hakikatlerinin tecelli ettiği yer olması hem de hakikat-i ilâhiyenin tecelligâhı olması bakımından, en gelişmiş ve en yüce varlık olmak durumundadır.⁸

İnsanın müşebbehünbihi olarak "*ayna*"nın zikri ilâhî tecellileri göstermesi sebebiyledir. Nitekim Divân şairlerimiz üzerindeki tesiri tartışılmaz derecede büyük olan Mevlânâ insanı, "Cemâl-i şâhî'nin aynası" olarak niteler⁹ ve Hz. Âdem'e secdeyi ilâhî tecellilere mazhar olma ile izah eder:

"İblis, senin hakikatini görmedi de; 'Niçin topraktan yaratılana secde edeyim?' dedi.

İnsan topaktan yaratıldı ama görüldüğü gibi bir suretten bir gölge varlıktan ibaret değildir!

Gözlerini oğuştur da iyi bak; onda celâl nuru, ilâhî nur parlamada, göz kamaştırmadadır."¹⁰

"Onu, can olarak gör; ona; 'can beyi' de! Onu beden, cisim olarak görme; onu öz bil, iç olarak tanı; onu etten ve kemikten ibaret sanma!

Güneşin yol arkadaşına 'yarasa' deme; kendisine secde edileni, secde eden sanma!

Bunlar akislere benzer ama, akis değildir; bunlar, akis şeklinde Hakk'ın görünüşleridir!"¹¹

6 Ögke, Ahmet, "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), yıl: 10 [2009], sayı: 23 , s.75-89.

7 Kılıç, Sadık, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İst.1999, s. 10.

8 Nasr, Ebu Zeyd, "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine- İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an" (trc. Ömer Özsoy), *İslâmiyat*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Temmuz-Eylül), Ankara, 1999, s. 29.

9 Levend, Agah Sırrı, *Divân Edebiyatı, Kelimeler Ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İst. 1984, s.22.

10 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, s. 658, (4589).

11 Mevlâna, *age*. c. VI. s. 570, (3187-3190).

“(Âdem’i) teni, bedeni görmede, o sağır, dilsizler gibi, kendilerine doğru bir şey söylenince inkâr edenlerden olma!

Kâmil insana hizmet, Hakk’a hizmettir; kâmil insanı görmek, ilâhî nûru görmek, ilâhî nurla aydınlanmak demektir!”¹²

İnsanın “Cemâl-i İlâhî’nin’ nin aynası” oluşu Dînî- Tasavvufî Türk şiiri- nin değişmez temalarından biridir. Bu temanın en güzel ifadelerinden biri şu şekildedir:

Cilve-i envâr-ı Zât’a mazhar u meclâ biziz
Aç gözün derviş kim dünya vü mâfiha biziz¹³

Dede Sabir Parsa

İnsanın Cemal-i İlâhî’ye Ayna Oluşunun Divan Şairleri Tarafından Sanat Zemininde İşlenişi:

Divân şairlerimiz içerisinde insanın Cemâl-i şâhî’nin aynası olması özellikle “vahdet-i vücud” düşüncesine sahip şairlerimiz tarafından daha yoğun olarak işlenmiştir.

Nitekim XIV. yüzyıl şairlerinden, Dîvân edebiyatının olduğu kadar, Tekke edebiyatının da önemli bir siması olan Nesîmî, insanın ilâhî tecelliye mazhar oluşunu onun câmi yapısına da dikkat çekerek şu şekilde ifade eder:

*Hem Hakkın sen mazharısın lâ şerîk bî-güman
Sendedir nûr-ı tecellî Arş ü kürsî hem naîm*

Nesîmî G. 258-6

Yine Nesîmî, yukarıda Mevlâna’nın da dediği gibi, Hz. Âdem’e secdenin hakikatte Âdem’in suretinde tecellî eden Hakk’ın nuruna secde olduğunu şu beytiyle ifade eder:

*Âdemde tecellî kıldı Allah
Kıl Âdem’e secde, olma gümrâh*

Nesîmî M. I- 25

Nesîmî, insanın Esmâ-i İlahiyе’nin tecellilerine mazhar olduğunu söylerken Hak Teâla’nın kelâmından hayli delil bulduğunu da şu beytiyle ifade eder:

12 Mevlâna, age. c. VI. s. 571, (3196-3197).

13 Levend, age. s. 22.

*Ger inanmazsan ki Âdem mazharıdır Tanrının
Hak Teâlâ'nın sözünden bunca bürhan buldum uş*

Nesîmî G. 205-9

Şairin, Hz. Âdem'in Tanrı mazharı oluşuna 'Hak Teâlâ'nın sözünden bulduğu delillerle, gerek Kur'an'da gerekse kutsî hadislerde insanla bağıntılı olarak geçmekte olan övgü muhtevalı ayet ve hadisler olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanın ilâhî tecellilere mazhar oluşuna, Hak Teâlâ'nın kelimından hayli delil bulduğunu ifade eden Nesîmî, Hz. Âdem'in Hakk'ın mazharı oluşunun en parlak delili olarak kendi şahsında tüm insanları gösterir. Vahdet-i vücud inancının bir ifadesi olan bu beyitle şair, Âdem'in ilâhî tecellilere mazhar oluşunun delil ve medlûlü olarak da yine kendine işaret eder:

*Çün Nesîmî Âdem'i bildi ilâhın mazharı
Uşta rûşen mazharın medlûl ü dâli bendedir*

Nesîmî G. 50-7

Nesîmî, insanın ilâhî tecellilere mazhar oluşunu bir manzumesinin ilk mısraında; mazhar ve zuhur kelimeleriyle iştikak yaparak;

Kıldı insan mazharından Hak zuhûr

Nesîmî Tğ. 79

şeklinde sarîh olarak ifade ederken; bir başka manzumesinde insanın ilâhî tecellilere mazhar oluşunu Âdem'in (insanın) vücudunu haneye teşbihle ve hane sahibi olan Hakk'ı, Âdem hanesinde ikametle ifade eder:

*Hak Teâlâ varlığı Âdem'dedir
Ev ânundur Ol bu evde demdedir*

Nesîmî Tğ. 55

Yine Nesîmî insanın yüzünü "Arş-ı Rahman" olarak niteler ve o arşta (insanın yüzünde) Yezdân'ı gördüğünü söyler. Arşla insan yüzü arasındaki ilgi Allah'ın isim ve sıfatlarının (görme, işitme, konuşma gibi) insanın yüz aynasında daha belirgin olarak müşahede edilebilmesi sebebiyledir:

*Vech-i Âdem ki Arş-ı Rahmândır
Gözlerim anda gördü Yezdânı*

Nesîmî Trc. Bnd. 3- II,10

*Sûretin nakşında her kim görmedi nakkâşını
Vâhib-i sûret ânun gözsüz yaratmış başını*

Nesîmî G. 441-1

Eserin müessire delaleti gibi binlerce ince ve dakik nakşu barındıran insanın suretindeki nakışlar da nakkâşını göstermektedir. Ahsen-i takvîmde yarattığı insana bu sureti hibe eden de O'dur. Göz, sanatı; basiret, sanatkârı görmelidir. İnsan şîmasını harika nakışlarla tezyin eden sanatkâr da Cenab-ı Hakktır. Yine Nesîmî,

*Her kim ki demez suretine mazhar-ı Hak'dır
Vâkıf değil ândan*

Nesîmî Mz. 4- 9

mısralarıyla insanın suretine Hakk'ın mazharıdır demeyenleri, hakikate vâkıf olmamakla suçlar. Hatta bu suçlamayla kalmaz insanda parlayan tecellî nurlarını görmeyenleri hayvan olarak niteler:

*Ey yüzün nûr-ı tecellî ma'ni-i iman budur
Her kim ikrâr eylemez insan değil hayvan budur*

Nesîmî G. 162-1

Allah “*Evvel'dir, Ahir'dir, Zahir'dir, Batın'dır,*”¹⁴ İnsanın da –Allah'ın kelimesi olarak- iki yönü bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri, en gelişmiş düzeyinden en alt düzeyine kadar bütün varlık mertebelerini bünyesinde toplayan zâhir yönü; diğeri berzâh-ı berazih düzeyindeki ulûhiyet âleminden kaynaklanan rûhî hakikatinden oluşan bâtın yönü.¹⁵

Nesîmî, İbn-i Arabî'nin görüşlerinin izahı olan yukarıdaki paragrafa paralel bir şekilde insanın; Allah'ın “*zâhir, bâtın*” isimlerinin de mazharı olduğunu “zâhir, mazhar, muzhir” kelimeleriyle iştikak yaptığı beytinde şu şekilde ifade eder:

*Zâhirim zâhirde fâşım mazharım hem muzhirim
Bâtınım her şeyde ya'ni batının mestûrüyum*

Nesîmî G. 240-9

XV. Asır şairlerinden Şeyhî, insanın yüzünü güneşe teşbihle ele alır. İnsanın sureti Allah'ı gösteren parlak bir ayna gibidir. Şeyhî, Hüdâ'nın tecellî ettiği ayna olan insana secdeyi, vacip olarak değerlendirirken Kur'an'da anlatılan meleklerin Hz. Âdem'e (as) secde etmesine telmihte bulunur:

14 57. Hadid, 3.

15 Nasr, Ebu Zeyd, *agm.*, s. 30.

*Secde güneş yüzüne vâcib dürür ki derler
Âyîne sûretinin âyîne-i Hüdâyî*

Şeyhî G. 198-5

Yine XV. Asır şairlerinden ve divan edebiyatın ilk büyük merhalesi sayılan Ahmed Paşa, Hakk'ın cemâlinin nurunu Şeytan eğer Âdem simasında görebilseydi secde emrine asla inat etmezdi der. Toplumumuz nezdinde dillerde dolaşan ve şeytanın değişmez bir vasfı olan körlüğüne de bu vesileyle işaret eder:

*Âdem alınında eğer görse cemâlin nûrunu
Secde emrinde inad etmezdi iblis-i lâin*

Ahmed Paşa K. 23-18

Allah'ı tanıma ve tanıtmaya yönüyle de insanın ilâhî tecellilere mazhar oluşuna şairlerimiz "*Nefsini bilen Rabbini bilir*"¹⁶ kelimasını kısmen ya da anlam olarak iktibas etmek suretiyle temas etmişlerdir. XV. asrın ikinci yarısında yetişmiş olan şairlerin en büyüğü olarak kabul edilen Necati Bey, "*Baksana*" ve "*bak sana*" kelimeleriyle cinas yaptı; "*nefsini bilen Rabbini bilir*" sözüne telmihte bulunduğu manzumesinde insanın Hakk'ın mazharı oluşunu şu şekilde ifade eder:

*Âşinalık vere diye ey fakîr
Nice yüzlerden göründü Hak sana
Baksana Hak'dan yana ey bü'l heves
Nice kerre demedim mi bak sana*

Necâtî Bey Kt. 4

XVI. yüzyılın başlarında yaşamış ve dönemin önde gelen temsilcilerinden olan Zâtî, insanın ilahî tecellilere mazhar oluşunu, insanın suretini parlak cilâlı bir levhaya teşbihle anlatır. Ona göre Allah varlığının, birliğinin, cemâlinin alâmet ve delillerini, insan levhasında inşa etmiştir. Bu yönüyle insanın sureti, Allah'ın "ayet-i hüsn-i şerifini" en güzel şekilde yansıtan parlak bir levhadır.

*Suret-i insanı bir garrâ mücellâ levh idüp
Ayete-i hüsn-i şerifün anda inşa eyledün*

Zâtî G. 73-2

¹⁶ Aclûni, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l Hafâ Ve Müzîlül-ilbas Ammâ İstehera Mine'l-Ehâdîs Alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1988. c. II, s. 361.

Tasavvufta her şey zıddı ile kâim olduğu için Vücut-ı Mutlak'ın zıddı olan adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Adem-i mutlak müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayâl gibidir. Aynada akseden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecelli etmemeyi murad etse bütün mümkünat ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah Teâlâ insanı bir ayna olarak yaratmış. Onda Zâtının güzelliğini seyreder.¹⁷ Evet, insan Allah'ın güzel isimlerinin tecelli ettiği şuurlu bir aynadır.

İnsanı Hakk'ın aynası olarak değerlendiren “Cemâl-i sun'-ı Yezdânî”nin insan aynasında tecelli ettiğini söyleyen XVI. yüzyıl şairlerimizden Hayâlî Bey, bu yüksek mazhariyetin farkında olmayanları kendisinde türlü güzellikler aksettığı halde bu güzelliklerden habersiz olan maddî aynaya teşbihle şu şekilde ifade eder:

*Tecelli eyledi sende cemâl-i sun'-ı Yezdânî
Velî âyîne gibi ol sıfattan bî habersin sen*

Hayâlî G. 412-3

Nesîmî tarzı şiirin XVI. asırdaki mümessili olan Usûlî, insanın yüzünü ‘vech-i pâk’ terkihiyle lekesiz bir aynaya benzetir. Bu aynada Cenâb-ı Hakk'ın, cemâl ve kemâlî tecelli etmektedir. Şair, “âyet-i Rahmân” terkihiyle insanı Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarından haber veren kevnî bir ayet olarak görür ve insanın Rahmân suretinde yaratılışını ifade eden “Allah Adem’i, Rahman suretinde yaratmıştır”¹⁸ Hadîs-i şerifine telmihte bulunur.

*Vech-i pâkinde Hak izhâr-ı kemâlât eyleyib
Nice göstermiş sıfâtın âyet-i Rahmâna bak*

Usûlî G. 64-5

Yine Usûlî aynı anlamı diğer bir beytinde de şu şekilde ifade eder:

*Yüzün metn-i kelâmullah sözün âyât-ı Rabbânî
Cemâlinde ayân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî*

Usûlî G. 129-1

Evren aynadır ama insan olmadan parlamayan bir ayna; onu ancak insanın varlığı parlatmaktadır. Başka bir ifadeyle, evren ancak insanın varlığıyla, ilâhî varlığı temsil etme liyakatine ulaşmıştır. Çünkü evrene nispetle insan, bedene nispetle ruh mesabesindedir. Yani, insan evrenin ruhudur. Bu hususu

17 Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ank. 1989, s. 61.

18 Müslim b. El-Haccac, *Sahih*, İst. 1992, Birr, s. 112, (2612).

şairlerinin ilham kaynağı tasavvuf olan XVI. yüzyılın zirve sanatkarlarından Fuzûlî, bir beytinde şu şekilde ifade eder:

*Sen ne nûr-ı pâksin ey mazhar-ı sun'-ı ilâh
Kim alır şem-i ruhundan âftâb ü mâhtâb*

Fuzûlî G. 27-2

Allah'ın duyma, görme, hayat gibi birçok sıfatları vardır. Bu sıfatların hepsi mezhirde (aynalarda/yaratıklarında) zuhur etmekte ve bu vasıta ile his ve idrak olunmaktadır.

İnsanın duyma, görme ve diğer zâhirî ve batınî kuvvetlerinin hepsi Hakk'tan ibarettir.

Şairler, insanı ve insanın yüzünü, bütün yaratılanların en üstünü oluşu sebebiyle Allah'ın sıfatlarının yansıdığı bir ayna olarak görürler. Nitekim XVI. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının en büyük şairi olarak kabul edilen Bâkî, devrin padişahını methederken özelde padişahı, genelde nev-i insanı, Hayy ve Kadîr olan Allah'ın Cemâlinin görüldüğü bir ayna gibi düşünür.

*Bâkî cemâl-i pâdişeh-i dil-pezirî gör
Mir'ât-i sun'-ı hazret-i Hayy ü Kadîri gör*

Bâkî Ms. I-VII, 1

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş şairlerin en ünlüsü olan ve 'Şeyhü'ş-Şuarâ' olarak anılan Nâbî, insanın Hakk'ı gösteren bir ayna oluşunu harika bir nakşa teşbihle anlatır; çünkü nakış, nakkaşın maharet ve ustalığını gösteren en güzel delildir. İşte insan, nakkaş olan Allah'ın (cc) güzel isimleriyle nakşedip süslediği müstesna bir nakıştır ve nakkaşını göstermektedir. Ancak insan sahip olduğu bu özelliklerin niçin verildiğinin farkında olmazsa cehaletle kendini beğenme hastalığına tutulur.

*Cehlden üftadeyüz hod-râylık vâdisine
Yoksa nakşuz ma'nî-i nakkâşa mazhar gelmişüz*

Nâbî G. 296-6

Allah insanı Hayat, İlim, İrade, Kudret, Duyma, Görme, Kelâm gibi kendi sonsuz sıfatlarından birçoklarına ortak kıldı ve kendini insanda bu sıfatlarla bilip bildirdi.¹⁹

19 Sunar, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, Ank. 1974, s. 168-169.

Nâbî, insanın bu mazhar (ayna) olma durumunu, insanın sahip olduğu her şeyin Allah vergisi olduğunu ifadeyle şu şekilde anlatır:

*Vücut cûd-ı ilâhî hayat bahş-ı kerîm
Nefes atıyye-i rahmet kelâm fazl-ı kadîm
Beden binâ-yı Hüdâ rûh nefha-i tekrîm
Kuvâ vedâ-i kudret havâs vaz'-ı hakîm
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var*

Nâbî Thm. 1-II

*Harf u savt u nefes ü ilm ü hayât u kudret
Şüphe yok olduğuna cümle atıyyât-ı Hüdâ
Bende vü mâ-melek-i bende Hüdânun olıcak
Cehldür kim ki benüm diyü iderse dâvâ*

Nâbî Kt.18

Dîvân şiiirinin son büyük temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Gâlib, “Hak âdem suretinde tecelli etmiştir. Aynadan yapılmış evde insan, her yönde kendi görüntüsüyle karşılaşır; yabancı bir şey ve konuşabileceği başka kişi görmez.”²⁰ demek suretiyle Hakk’ın insanın gönül hanesinde misafir olduğunu bu şekilde ifade eder:

*Ağyârla gaugâyâ komaz hayret-i dîdâr
Kim hâne-i âyînedede mihmân edemez bahs*

Gâlib G.45-3

Gönül, sevgilinin cemâl sıfatının tecellisi ile başka âlem bulmuş, hem cihanı aydınlatan güneş, hem de ancak güneş ışığında görülebilen zerre olmuştur. Güneşe ve âleme nispetle zerre olan gönül, İlâhî tecellî sonucunda, ışığı âleme şâmil bir güneş haline gelmiştir.²¹

*Başka ‘âlem bulmuş ol mihr-i cemâl-i yârdan
Zerredir hem âftâb-ı ‘âlem-ârâdır gönül*

Gâlib G.228-4

Yine Gâlib Dede, insanı –zâhir ve batınıyla- Hakk’ın isim ve sıfatlarının tamamının tecelli ettiği bir aynaya teşbihle anlattığı bir manzumesinde şu şekilde ifade eder:

20 Güler, Zülfü, “Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, Elazığ, 2004, (103-121), s. 4.

21 Güler, *agm.* s. 6.

*Ey ruh-ı pâkinde ıyân nûr-ı zât
Sinesi âyîne-i vech-i sıfât
Pertev-i hüsnünde nümâyân tamâm
Sırr-ı Hüdâ mâ-basal-ı kâinât*

Gâlib Trc.Bnd. I.-1, 2

Gâlib'in bu beyitleriyle ilgili olarak Gölpınarlı şu tahlili yapar: “Zât, sıfatları haiz olan varlıktır; sıfat zattan zâhir olan çeşitli şeylerdir. Sözelimi yazı yazmak, resim yapmak, oturmak, kalkmak sıfatlardır; bu sıfatları meydana getirense zattır. Tanrının zatı düşünülemez, bilinemez; fakat sıfatlarının eser ve hükümleri görülür, düşünülür. Ebedi ve ezeli dirilik, gücü yetiş, her şeyi biliş, daima tedbir ve tasarrufta bulunuş, eşi ortağı olmayış gibi zatına sıfatları olduğu gibi var ediş, yok ediş, öldürüş gibi var edicilik, yok edicilik, yaratıcı, öldürücü oluş gibi yarattıklarına raci sıfatları da vardır. Bütün kainat, bilhassa kainatın özü ve özeti olan insan, adeta Tanrı sıfatlarının aynası mesabesinde-²²

Gâlib, Hüda sırlarına ermek, sevgilinin (Allah) cemalini görmek için mahşer gününü bekleyenlere, aradıklarını, mahşere kalmadan, âşık'ın sinesinde bulabileceklerini şu şekilde ifade eder.

*Koysun erbâb-ı mahabbet intizâr-ı mahşeri
Bunda gelsün sine-i âşıkda görsün dilberi
Dinle Gâlib bak ne der ol vakt-i nakd-i Hayderî
Şâhid-i Mevlevîyem ârifem gelsün beri
İsteyen sırr-ı Hüdâyı men Hudâyî-zâdeyem*

Gâlib Th. V- 5

Sonuç

Divan şairlerin, insanın “Cemâl-i İlâhiye” ayna oluşu ile ilgili olarak tasavvufî düşünce etrafında şekillenen beyitlerinden hareketle netice olarak diyebiliriz ki: Doğunun gerek dinî gerekse mistik anlayışına göre insan, yaratılanların en şereflisi olup meleklerin secde edecekleri kadar yüce bir varlıktır. Bu düşünceye biraz da vahdet-i vücud inancının karıştırılmasıyla geliştirilen bir başka görüşe göre, bütün yaratılanlarda değişik halleriyle kendini gösteren Allah, en mükemmel şekilde insanda tecelli etmiştir. İnsanın yüzü, Allah nurlarını yansıtan bir ayna gibidir.

22 Gölpınarlı, Abdalbaki, *Şeyh Gâlib Divânı'ndan Seçmeler*, Ank. 1985, s. 299.

Kronolojik bir sıra takip ederek incelemeye çalıştığımız şairler içinde insanın ilahî tecellilere ayna oluşu özellikle Nesimî, Usûlî ve Gâlib gibi mutasavvıf şairlerimiz tarafından daha çok işlenmiştir. Tasavvufî düşüncenin Osmanlı şiiri ve şairleri üzerindeki derin etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Sûfî olmayan şairler de, mutasavvıf şairler kadar olmasa da, bu etki ve oluşan gelenek çerçevesinde insanın Cemâl-i İlâhî'ye ayna oluşunu ifade eden manzumeler kaleme almışlar, bu düşüncüyü; *mazhar, meclâ, ma'nî-i nakkaşa mazhar, âyine-i Hüdayî, garrâ mücellâ levh, Mir'ât-i sun'ı hazret-i Hayy ü Kadîr* gibi değişik terkip ve teşbihlerle sanat zemininde işlemişlerdir. Muhibbî' Mahlaslı divan şairi Kanûnî Sultan Süleyman'ın,

Kadd-i yâre kimisi ar'ar dedi kimi elif
Cümlenin maksûdu bir ama rivayet muhtelif

beytiyle çok veciz ifade ettiği hakikat gibi, bütün şairlerimizin değişik teşbih ve terkiplerle ifade etmeye çalıştıkları ortak husus insanın “*Cemâl-i ilahîyi*” gösteren mükemmel bir ayna olduğudur.

Kur'an ve Hadislerde insanın varlıklar içindeki üstün konumunu ifade eden ayetler ve Hadis-i Şeriflerin de bu düşüncüyü kuvvetlendiren amiller olduğu şairlerin yer yer bu kaynaklara telmihte bulunmalarından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l Hafâ Ve Müzîlül-ilbâs Ammâ İştêbera Mine'l-Ehâdis Alâ Eksineti'n-Nâs*, I-II, Beyrut, 1988.
- Ahmet Paşa, *Divân* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara, 1992.
- Akkuş, Metin, *Divân Şiirinde İnsan, I. Dîni Kişilikler*, Erzurum, 2000.
- Atalay, Mehmet, “Düşünce Tarihinde Epistemolojik Bir Denge Unsuru Olarak Ayna Metaforu”, *Kutadgubilig, Felsefe – Bilim Araştırmaları*, Sayı: 12 (Ekim 2007), İstanbul.
- Bâkî, *Divân Tenkitli Basım* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara, 1970.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1981.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1988
- Fuzûlî, *Divân* (haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), İstanbul, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevî ve Şerhi*, İstanbul, 1985.
- Güler, Zülfü, “Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 103-121, Elazığ, 2004.
- Hayâlî, *Divân* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara, 1992.

- Kılıç, Sadık, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İstanbul, 1999.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tablîli*, İstanbul, 1996.
- Kürkçüoğlu, Kemâl Edib, *Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler*, İstanbul, 1973.
- Levend, Agah Sırrı, *Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meşhurlar*, İstanbul, 1984.
- Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevî* (haz. Şefik Can), İstanbul, 2002.
- Muhyiddîn İbn'ül-Arabî, *el-Futûhât el-Mekkiyye* (haz. Nihat Keklik), Ankara, 1990.
- Müslim b. el- Haccâc, *Sahih*, İstanbul, 1992.
- Nâbî, *Divân* (haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul, 1997.
- Nasr, Ebu Zeyd, "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine- İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an" (trc. Ömer Özsoy), *İslâmiyat*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Temmuz-Eylül), Sayfa: 15-39, Ankara, 1999.
- Necati Bey, *Divân* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara, 1992.
- Okcu, Naci, *Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tablîli ve Divânının Tenkidli Metni*, Ankara, 1993.
- Öğke, Ahmet, "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem'inde Ayna Metaforu", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), Yıl: 10 [2009], Sayı: 23, Sayfa: 75-89, Ankara, 2009.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an Ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul, 1997.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1989.
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, Ankara, 1974.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1999.
- Şeyhî, *Divân* (haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz), Ankara, 1990.
- Tahir-ül Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul, 1963.
- Tarlan, Ali Nihad, *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, İstanbul, 1964.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Ankara, 1998.
- Tolasa, Harun, *Ahmed Paşanın Şiir Dünyası*, Ankara, 1973.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Usûlî, *Divân* (haz. Mustafa İsen), Ankara, 1990.
- Zâtî, *Divân* (haz. Ali Nihat Tarlan), İstanbul, 1970.
